

OTKA 48802 sz. kutatási pályázat

„Erkel Ferenc Bánk bán és Sarolta c. operáinak kritikai kiadása”

Témavezető: Tallián Tibor, CsC

MTA Zenetudományi Intézet

igazgató

Az utókor több szempontból is méltatlan, közönyös bánásmódban részesítette Erkel Ferenc életművét, azét a zeneszerzőjét, akit minden elfogultság nélkül az európai síkon is az egyik legjelesebb személyiségnek tekinthetünk a 19. századi nemzeti ébredés jellegzetes, nagyhatású műfajában, az operában. Erkel örökségének elhanyagolása elsősorban abban nyilvánult meg, hogy miközben a halála óta eltelt több, mint százötven esztendőben a nemzeti kultúra egyik hőseként tisztelték, életművét bizonyos értelemben elzárták a nyilvánosság elől. A 19. századi magyar irodalom jeleivel ellentétben, kiknek műve egyes esetekben már életükben, máskor haláluk után sorozatos kiadásokban jelent meg, 2002 előtt Erkel Ferencnek egyetlen operája sem került kinyomtatásra partitúra formában.

E hiány negatív következményeinek egyike az életmű jelentőségéhez képest hiányos ismertsége a nemzetközi színpadon és operatörténeti irodalomban. A másik negatívum különösen a Bánk bán története: a budapesti Operaház és a magyarországi operajátszó színházak a művet 1940-től napjainkig a felismerhetetlenségig átdolgozott formában tartja műsoron. Erkel utóéletének e legméltatlanabb mozzanata nagyrészt ugyancsak a hiteles partitúra-kiadás hiányának számlájára írható. 1998-ban jelen pályázat témavezetője kezdeményezte az Erkel Ferenc Operái Kritikai Kiadás megindítását az 1840-ben bemutatott Bátor Mária közreadásával, mely a Rózsavölgyi és Társa kiadónál Dolinszky Miklós és Szacsavay Kim Katalin gondozásában 2002-ben megjelent. 2001-ben NKFP pályázati támogatással megkezdődtek Erkel Ferenc két legjelentősebb és legnépszerűbb operája, a Hunyadi László és a Bánk bán kritikai kiadásának munkálatai. 2006-ban Szacsavay Kim Katalin közreadásában, a közreadó és jelen témavezető kísérelésével három kötetben megjelent a második Erkel-opera, a Hunyadi László partitúrája. Ugyanezen időszakban nyers kottagrafika formájában elkészült a Bánk bán partitúrája.

Az 1861-ben bemutatott Bánk bán, a magyar nemzeti opera paradigmikus művének kritikai közreadását, a kritikai jegyzetek és a kísérelő tanulmány megírását jelen pályázatban vállaltuk. Terveztük továbbá Erkel Ferenc első vígoperája, a Sarolta (1862) kritikai kiadásának előkészítését. A Bánk bán közreadásánál több okból különös figyelemmel és gondossággal kellett eljárni. A szöveget Egressy Béni a legjelentősebb magyar történelmi dráma, Katona József Bánk bánja nyomán készítette; ez szükségessé tette a történelmi és irodalomtörténeti források feldolgozását, valamint a dráma és librettó viszonyának beható vizsgálatát. Külön problémaként tárgyalandó a hosszadalmas keletkezéstörténet: a Bánk bán terv első bejelentése után (1844) tizenhét évnek kellett eltelnie, míg a mű színpadra került. A késlekedés fő okát a tárgy politikai érzékenységében láthatjuk. Időközben elhunyt a szövegíró Egressy Béni, a dramaturgiai eszmények változtak; az igényelt szövegbeli átalakítások új közreműködő – talán Szigligeti Ede – bevonását tették szükségessé. A Bánk bán 1861-es bemutatója idején Erkel Ferenc egyes zeneszerzői feladatokat, így egyes számok hangszerelését már rábízta fiaira, Gyulára és Sándorra. A tánczenei betéteket a korgyakorlatnak megfelelően egyébként is gyakran komponálták specialisták. Mindezen körülmények súlyos kérdéseket vetnek fel, melyeket a közreadónak mérlegelnie kellett, és megfontolt választ adva ki kellett alakítania a kritikai kiadás kottaszövegét. E feladatot Dolinszky Miklós végezte el. Az opera terjedelmes bevezető tanulmányában testesülnek meg a kutatási projekt nem közvetlenül kottaszöveg-közreadást és kiadást célzó vizsgálatainak eredményei, melyekről az előzetes közlések (előadások és tanulmányok) szakmai visszhangja alapján

elmondhatjuk, hogy fontos részletekben módosítják a mű keletkezéstörténetéről és utóéletéről a korábbi irodalom által kialakított képet.

A korábban is ismert, bár nem vizsgált forrásokon túl a könyvtári és múzeumi forrásfeltárások során azonosításra került öt, az Erkel-kutatás számára mindeddig ismeretlen 19. századi partitúramásolat. Az öt forrás kottaszövegének egyezése egyfelől és a (részben idegenkezű) szerzői kéziratól hangszerelésben, felrakásban és a mű megrövidítésében való következetes eltéréseik másfelől nyilvánvalóvá tették a közreadó számára, hogy az autográf változat nem tekinthető végső szerzői szónak. Kézenfekvő volt a feltételezés: az első vidéki (kolozsvári) bemutató lehetőségét kihasználva Erkel egyrészt revideálta a fiai által hangszerelt részeket, másrészt szentesítette a pesti színházi gyakorlatban már meghonosodott húzásokat. A közreadó e feltételezésének alátámasztására az Erkel és a kolozsvári színház igazgatója, Follinus János közötti levélváltást és szerződést idézi. A *Bánk bán* kritikai kiadása ezt a „Fassung letzter Hand”-ot rögzíti. A pesti ősbemutatón elhangzott korai változat a kritikai megjegyzésekből és a Függelékből rekonstruálható. Szintén a Függelék ad számot egyéb, a közreadás során felbukkant leletekről. Az opera partitúrájának 800 oldalnyi számítógépes kottagrafikája elkészült, és három kötetben megjelenés előtt áll. Az első kötet tartalmazza a két és fél szerzői ív terjedelmű bevezető tanulmányt magyar és angol nyelven, valamint a faksimile-oldalakat; a harmadik kötet a magyar és angol nyelvű librettót, valamint Egressy Béni szövegkönyv-fogalmazványának közreadását. Történelmi feladatát, Erkel eredeti művének újrabevezetését a színházi gyakorlatba már megjelenése előtt teljesíti: 2008 őszén a Debreceni Csokonai Színház az MTA Zenetudományi Intézet által rendelkezésre bocsátott partitúra alapján vitte színre közel hetven év után először az ősbemutatót. A visszatérést az eredeti zenedrámához fontolóra vette a Magyar Állami Operaház is.

A pályázati időszakban számos új forrás vált hozzáférhetővé, így az Erkel család tagjai által őrzött kéziratok Marosvásárhelyen. Ezek feldolgozása mind a közreadói, mind a kottagrafikai- és korrektúra műveleteket elnyújtotta. Dolinszky Miklós a *Bánk bán* kritikai kiadásával nyerte el PhD fokozatát. Az értékelő opponensi vélemények alapján a tanulmány új részletekkel gazdagodott. 2008-ban végezte el Erkel Ferenc Operái Kritikai Kiadás főszerkesztője a kiadás felülvizsgálatát, az angol szövegek lektorálását és korrigálását. Az év utolsó negyedében zajlott a módosított kottaszöveg és tanulmány tipografálása. A *Bánk bán* kritikai kiadásának megjelenése 2009. első félévében várható. E sűrített, a tervezettnél sokkal komplexebb munka szükségessé tette a közreadó nagyobb arányú foglalkoztatását. Megjegyezzük hogy Dolinszky Miklóst a pályázat teljes időtartama alatti foglalkoztatásához az OTKA támogatási keret nem volt elégséges, munkabérét az MTA Zenetudományi Intézet költségvetéséből egészítettük ki. A *Bánk bán* munkálatainak elhúzódása, és a kiadások szerkezetének szükségszerű átalakítása miatt nem volt lehetőség a pályázat másik célkitűzésének, a Sarolta grafikáztatásának megkezdésére. A mű kritikai kiadásának előkészítése azonban megkezdődött. Akárcsak valamennyi operájának, Erkel Ferenc egyetlen vígoperájának, a Saroltának háromkötetes partitúrája is első ízben jelenik meg nyomtatásban. Ez a publikáció – mondhatni sajnálatos módon – lényegesen egyszerűbb közreadói feladatnak mutatkozik a közvetlenül előtte komponált *Bánk bán* első kiadásánál. A Czanyuga József szövegére komponált mű Erkel életében csupán mintegy tucatszor került színre, és később sem honosodott meg a magyar operaszínpadon, következésképp a szövegváltozatok létrejöttének kevés tere nyílt. Rendelkezésünkre áll Erkel saját kezű partitúrája (1862), valamint egy abból készült és azzal lényegében megegyező szövegű kézirat másolat, amelyet az 1901-es felújítás alkalmával használtak. E két partitúrán kívül az egykori Nemzeti Színházban használt szólamanyag is fennmaradt. Valamennyi forrást az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára őrzi. Az autográf az Országos Széchényi Könyvtár és a Zenetudományi Intézet közös Erkel-projektjének keretében

digitalizálásra került. Utóbbi partitúra fénymásolatát készíti elő és egészíti ki a közreadó – valamennyi, fennmaradt forrás figyelembe vételével – grafikázásra. A közreadói munka 2008 ősze óta van folyamatban. A Sarolta kiadásában, akárcsak az Erkel-operakiadás eddig megjelent köteteiben, az eredeti szövegkönyv és annak angol fordítása is közlésre kerül.